

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

“ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅՈՑ ԼԵՁՈՒՆ

ԵՒ ՌՈՒՍԵՐԷՆԻ ԴԵՐԸ

ՆՐԱ ՀԱՐՍՏԱՅՄԱՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԷՋ”

Ս. Ղ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ — Երեւան — 1955, էջ 579

Ռուսերէնի և Արեւելահայերէնի փոխ-
յարաբերութիւնը մեր վերջին քառասնամ-
եակի մեծագոյն լեզուաբանական երևոյթն
է։ Թէ Ռուսերէնը ի՞նչ ձևով կ'ազդէ Արե-
ւելահայերէնի վրայ, անոր ազդեցութիւնը
բարերա՞ր է թէ աղճատիչ. — հրատապ
հարցեր, որոնք պէտք է շահագրգռեն ոչ
միայն մասնագէտ հայագէտները, այլ նաև
ոչ լեզուաբան անհատները։ Մեր արտա-
սահմանեան մամուլին մէջ յաճախ կը ծեծ-
ուի այս նիւթը։ Այս առթիւ, բացարձակ
լռութիւնը անշուշտ դատապարտելի է, իսկ
երբեմն քննադատութիւնները կ'իյնան իրենց
գիտական ծիրէն, ու կը դառնան հասարակ
տեղիք։ Տեսականօրէն, եթէ կ'ուզենք որ
երկու լեզուներու միջև կատարուած փո-
խադրութիւնները շինիչ և շօշափելի ար-
դիւնքի մը հասնին, հարկ է որ փոխառու-
թիւնները համաձայնին փոխառեալ լեզուի
կանոններուն և կառուցուածքին, թէ ոչ
անխիստականութիւն կը տիրէ փոխառեալ
լեզուին մէջ, ու անիկա օրէ օր կ'աղճատի
ու կը կորսնցնէ իր գիմագիծը։ Մեծանուն
լեզուաբան հայագէտ Հ. Աճառեան, անդ-
րադառնալով իր «Հայոց Լեզուի Պատմու-
թեան» մէջ, Երևան, 1951, էջ 597, Ռու-
սերէնէն Արեւելահայերէն կատարուած հապ-
ճեպ փոխառութիւններու մասին, կը թե-
ւադրէր որ այդ ներմուծումները կիրա-
րուին խոհեմութեամբ, և մանաւանդ գիտա-
կան հիմունքներու վրայ խարսխուած։ Սա-
կայն, խոհեմութեան այդ պակասը կատա-
րեց իր աւերը։ 1920ին՝ «Տրագիցիոն գրա-
բարեան ուղղագրութենէն» կտրուելու, և
«մասսաներին» աւելի մատչելի դառնալու
յաւակնութեամբ, կատարուեցաւ Մ. Արեղ-
եան հապճեպ «Ուղղագրական Ռեֆորմը»,
որ սակայն 1940ին վերամշակուեցաւ, ու
բովհետեւ շատ մը «թերի» կողմեր կը պա-
րունակէր։ Նոյնպէս Մ. Արեղեանի «Փոր-

մալիտական» քերականութիւնը 25 տարի
իշխեց հայ դպրոցներու մէջ։ Միայն 1935ին
վերցուեցաւ, որովհետեւ շատ մը «խոցելի»
կէտեր ունէր։ Արեւելահայերէնի կառուց-
ուածքին խորթ, ուսերէնի կաղապարով
կազմուած Արեւելահայ բառերը իրօք ան-
հեթեթութիւններ են, և անոնք թէև մեր
գրախօսականի առարկայ վերոյիշեալ գրքի
վերջաւորութեան կարճ բողոքի մը կ'են-
թարկուին, բայց անոնք երբեք չեն աններ
որոշակի և ամբողջական ընդգլխութեան մը
հանգամանքը, այլ ընդհակառակը, անոնք
կը քաջալերուին հեղինակին կողմէ, և ա-
նոնց ազդեցութիւնը «բարերար» կը նկատ-
ուի Արեւելահայերէնի մէջ, և առ այդ,
հեղինակը ջատագովական վերնադիր մըն
ալ տուած է իր գրքին, «հարստացում» ու-
րակելով Արեւելահայերէնի մէջ կատարուած
այդ աղճատումները։ Ռուսերէնի ներմու-
ծումները Արեւելահայերէնի մէջ, յաջորդա-
բար նկատի կ'առնուին, ուղղագրական,
հնչարանական, քերականական և շարահիւ-
սական մարգերու մէջ։ Գիրքը ունի չորս
գլխաւոր բաժանումներ։ — Ա. — Ընդհա-
նուր Մաս. — Բ. — Գրական հայերէնի
մշակման ու զարգացման հարցերը 19րդ.
դարուն և ուսերէնի դերը. — Գ. — Հա-
յոց լեզուի յետագայ հարստացումն ու զար-
գացումը և ուսերէնի դերը. — Դ. —
Բառացանկեր և ամփոփում։

Ա. — Ընդհանուր Մաս. — Զորո ստու-
րաբաժանումներ գոյութիւն ունին։ — 1)
Ռուսերէնի դերը ազգային լեզուներու զար-
գացման մէջ, 2) Հայ-Ռուսական լեզուա-
կան և մշակութային կապերու հնագոյն
արտայայտութիւնները, 3) Ժամանակակից
ուսերէնի և հայերէնի պատմութեան մի-
ջանի հարցերը, 4) Ռուսերէնի և հայերէնի
հիմնական առանձնայատկութիւնները։

1) Ռուսերէնի դերը ազգային լեզու-
ներու զարգացման մէջ։ — Արդի գրական
ուսերէնը կը հիմնուի մանաւանդ ժողո-
վրդական բարբառներու և խօսակցական
կենդանի ուսերէնի վրայ, փոխ առնելով
հին սլաւոներէնէն գիտական, իմաստասի-
րական, կրօնական և քերականական եզրեր։
Կովոլ, Բուշգին, մեծապէս կ'օգտագործեն
ժողովրդական բառը ու բանը՝ արդի գրա-
կան ուսերէնի կազմաւորման մէջ։ 19րդ.
դարուն, ուսերէնը փոխառութիւններ կը

կատարել օտար լեզուներէ՝ մանաւանդ հասարակական ու քաղաքական մարզերու մէջ։ Իսկ ուսուերէնէն փոխառութիւններ կը կատարեն Սերպերը, Պուլիարները, Անգլիացիք, Ֆրանսացիք, օր. ֆր. autocritique, plan quinquennal, émulation socialiste, իսկ Վրացերէնի, Ատրքիջաներէնի, Ղազախերէնի, Տաճիկերէնի և Արեւելահայերէնի մէջ, նոյնատիպ ուսուերէն բառերն են որոնք կը թափանցեն, միշտ անտեսելով փոխառութիւնն հնչաբանական, քերականական, շարահիւսական կառուցուածքները, այսպէս ստեղծելով նոյն լեզուին մէջ աւելորդ գուգահեռներ, օր. քրացարձակ»ին քով կը ներմուծուի նաև «աբսոլյուդ»ը, «արկած»ին քով նաև «աւանտյուրա՞ն», «նախաշարձակում»ին քով նաև «ազրեսիան»։ հեղինակին համաձայն, այս աւելորդ ներմուծումները կը «հարստացնեն» Արեւելահայերէնը։ Ամենայնաւոր լեզուարանական ողջմտութիւնը կը բացակայի այս անհարկի ներմուծումներուն մէջ, որոնց համարժէքները արդէն գոյութիւն ունին փոխառութիւն մէջ։ Որո՞նք են ուսուերէնի թափանցման միջոցները Արեւելահայերէնի մէջ։ — ա) Ռուսերէն նախածանց բառերը, որոնց կաղապարով կը կազմուին հայ. բառերը, բ) Ռուսերէն վերջածանց բառերը, որոնց օրինակով հայ. բառեր կը կազմուին, գ) Ռուսերէն յապաւումներ, իրենց հայերէն նմաններով, օր. «աշխօր» (աշխատանքի օր), բուհ (բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւն), դ) Ամենակուպիտ փոխադրութիւնները ռուսերէն բառարմատներն են, որոնց կը կցուին հայերէն վերջածանց մասնիկներ կամ բառեր, օր. «էվակուացներ», «կոորդինացներ», «կոմբինացներ» և այլն. հոս հարուածը կու գայ լեզուի մը քերականութեան, որուն խեղաթիւրումը համազօր է լեզուի մը անհետացման։

2) Հայ-Ռուսական լեզուական և մշակութային կապերու հնագոյն արտայայտութիւնները։ — Մեր մատենագրութեան մէջ առաջին անգամ հայ գիտնական Անանիա Շիրակացին իր «Աշխարհացոյց»ին մէջ կը յիշատակէ 25 սլաւ ցեղեր։ Մովսէս Կաղանկատուացին իր «Պատմութիւն Աղուանից Աշխարհի» աշխատութեան մէջ կը գործածէ «սաղոց» բառը որպէս տառադարձուած

ձևը ռուս. «սալո» բառին, որ կը նշանակէ «աննդամթերք, օծանելիք»։ Նոյնպէս յիշատակութիւններ ունին՝ Մովսէս Դասխուբանցին, Ստեփանոս Ասողկը (11րդ. դար), Արիստակէս Վրդ. Լաստիվերացին, Սանահնի Առաջնորդ Տաւադորգին, Կիրակոս Կանձակեցին, մեր տաղերգուները՝ Սարկաւազը, Կիրակոսը, Քուչակը և Կարապետ Վրդ. Բաղիշեցին։ 18րդ. դարու առաջին կէսին, հայերէն պաշտօնական գրութիւններուն մէջ կը գործածուին պետական, կառավարական հասկացողութիւն յայտնող կարգ մը բառեր, օր. «սփուտ», «կամենտար», «ուքալ», «ըսուկա», «օրինան», «սեկրետար», նոյնիսկ նախագատութիւններ՝ գրեթէ ռուսերէն։ Մեծ ինփուայթօնին դժուրեց և ըսքեղ եմվլաոնս ինտրանըց դել կալէգում։ Հեղինակը, այս շրջանի անհարկի ներմուծումներուն անդրադառնալով, շահեկան գիտողութիւն մը կը կատարէ. «Այս ժամանակ մեր լեզուի մէջ մտած բառերէն շատերը գործածութենէ դուրս մնացին և չտարածուեցան, որովհետև անոնց համարժէքները արդէն մեր լեզուի բառապաշարին մէջ կային։ Այժմ, ոչ մէկ հայ, նոյն իսկ բարբառախօս, հայերէն «ծառայ» բառին փոխարէն չի գործածեր «ըսուկա», «քարտուղար»ի փոխարէն՝ «սեկրետար», «աստրի»ի փոխարէն՝ «օրինան»։ Բայց հեղինակը նոյն գիտողութիւնը չի կատարեր մերօրեայ աւելորդ թափանցումներուն մասին։ 1815ին՝ Մոսկուայի մէջ կը հիմնուի Լազարեան ձեմարանը, որ արեւելահայ մշակոյթի զլխաւոր կեդրոններէն մին կը դառնայ։ Հոն աշակերտած են՝ Ս. Շահաղիլը, Գ. Ախվէրեանը, Ռ. Պատկանեանը, Յ. Յովհաննէսեանը, Վ. Տէրեանը և ուրիշներ. իսկ 1824ին, մեծանուն կաթողիկոս Ներսէս Ե. Աշտարակեցիի ձեռամբ, Թիֆլիսի մէջ կը հիմնուի Ներսէսեան Դպրոցը։ Հոս աշակերտած են Խ. Աբովեանը, Ստ. Նազարեանը, Առ. Արարատեանը, Գր. Շիրմանզանեանը և այլք, որոնք իրենց նպաստը բերած են Արեւելահայերէնի կազմաւորման մէջ։ Լազարեան և Ներսէսեան ձեմարաններու միջոցաւ, Արեւելահայերը կը ծանօթանան ռուսական մշակոյթին։

3) Ժամանակակից Ռուսերէնի և Հայերէնի պատմութեան մի քանի հարցեր։ — 1708ին կը բարեփոխուի Ռուսերէն այբու-

բէնը: Մեծ զարկ կը տրուի «Տերմինաշինութեան»: Լոմոնոսով իր «Ռուսական Քերականութեամբ» նոր շրջան մը կը բանայ Ռուսերէնի պատմութեան մէջ: 18րդ. դարու երկրորդ կէսին, կ'ուսուցնասիրուի ռուսերէնի բառապաշարը, ու ճիգեր կը թափուին ռուսերէնը ձերբազատելու օտար բաներու լուծէն: Թեր ու դէմ կարծիքներ կը յայտնուին: Ռուսական Ակադեմիայի բառարանը, Ա. Պ. Սոււարակով, Ա. Ս. Շիշկով, դէմ են օտար բաներու ներմուծման, երբ անոնց համարժեքները արդէն գոյութիւն ունին ռուսերէնի մէջ: Իսկ, Կարամզին և հետեորդք, գերմանաբանութիւններով և գոհակարանութիւններով կ'աղձատեն ռուսերէնի գիմագիծը: 19րդ. դարու 20 աւան թուականներուն, Ժողովրդական բառը ու բանը կը հանդիսանայ ռուսաց ազգային լեզուի հիմնական աղբիւրը: Բարբառները կը ներմուծուին նոյնպէս գրական ռուսերէնի մշակման մէջ: 19րդ. դարու 30 աւան թուականներուն Ս. Արօվեանը, և 60-70 թուականներուն Մ. Նալբանդեանը, արդի ռուսերէնի զարգացումը նկատի ունենալով, իրենց լայն բաժինը կը բերին Արեւելահայերէնի կազմաւորման մէջ: Այս շրջանի հրապարակախօսական լեզուին մէջ կը գործածուին օտար բաներ: — Պրոլետարիատ, հումանիզմ, սոցիալիզմ, ագիտացիա, են:

4) Ռուսերէնի և հայերէնի հիմնական առանձնայատկութիւնները: — Հայերէնը և ռուսերէնը հնդեւրոպական ցեղակից լեզուներ ըլլալով հանդերձ, ունին իրենց ուրոյն օրինաչափութիւնները: — Արեւելահայերէնը չունի փափկատառ, իսկ փափկացումը ռուսերէնի բաղաձայններուն մասնայատկութիւնն է: Դժբախտաբար, ռուսերէնի ազդեցութեան տակ, հայերէնի բաղաձայնները — զ, կ, խ, դ, Տ — կը փափկանան, այսինքն կը հնչուին զլ, կլ, խլ, դլ, Տլ: Ծեշտը բառափոխական արժէք ունի ռուսերէնի մէջ, և նկատելի է որ ռուսերէնէ փոխառեալ բաները իրենց չեշտը կը պահեն Արեւելահայերէնի մէջ, աղճատելով այսպէս վերջինիս չեշտադրական գրութիւնը: Ս. Ղ. Ղազարեանի համար, այս աղճատումները «հարստացում» են:

Բ. — Դրական հայերէնի մշակման ու զարգացման հարցերը 19րդ. դարուն եւ ռուսերէնի դերը: — Կը շօշափուին հետեւալ

հարցերը. 1) Ժամանակակից հայերէնի կազմաւորման հարցի շուրջը, 2) «Հիւսիսափայլ» և Մ. Նալբանդեանի դերը գրական հայերէնի մշակման ուղիներու որոշման մէջ, 3) Հայ նոր գրականութեան զարգացման և գրական լեզուի մշակման հարցերը 19րդ. դարուն, 4) Հրապարակախօսական և զիտա-մասսայական գրականութիւն:

1) Ժամանակակից հայերէնի կազմաւորման հարցի շուրջը: — 17-18րդ. դարերուն, ունինք տասէ աւելի պատմագիրներ — Առաքել Դաւրիժեցի, Գրիգոր Դարանաղցի, Ջաքարիա Սարկաւազը, Աբրահամ Կրետացի, Սիմեոն Երևանցի: Գեղարուեստական գրականութիւնը կը մշակեն Նաղաշ Յովնաթանը, Սայաթ-Նովան, որոնք կարևոր են նաև հայ լեզուի պատմութեան համար: Կը ձևաւորուի նաև հայ քաղաքական գրականութիւնը՝ Մ. Բաղրամեանով: 18րդ. դարուն կը հիմնուի հայ պարբերական մամուլը «Ազգաբար»ով: Այս շրջանի հեղինակները ընդհանրապէս կը գրեն գրաբարի, միջին հայերէնի և տարբեր բառներու խառնուրդով մը: 17-18րդ. դարերուն, կը զատորոշուին Աշխարհաբարի երկու տարբերակները՝ Արեւմտահայերէնը և Արեւելահայերէնը: 19րդ. դարուն, Ռուսաստանի միացած հայկական շրջաններուն մէջ, կը մշակուի Արեւելահայերէնը՝ հիմ ունենալով Արարատեան բարբառը. իսկ 19րդ. դարու 70 աւան թուականներուն՝ Պոլսոյ բարբառի հիման վրայ կը մշակուի Արեւմտահայերէնը: 19րդ. դարու 30 աւան թուականներուն, Արեւելահայերէնի հիմնադիրը կը հանդիսանայ Ս. Արօվեան: Երկու կարևոր դէմքեր Արեւելահայերէնի կազմութեան մէջ՝ Ս. Արօվեան, ապա Մ. Նալբանդեան, վերջինս մանաւանդ իր «Հիւսիսափայլ»ով:

2) «Հիւսիսափայլ»-ի և Մ. Նալբանդեանի դերը գրական հայերէնի մշակման ուղիներու որոշման մէջ: — 1858ին, Մ. Նալբանդեանի և Ստ. Նազարեանի խմբագրութեամբ, կը հրատարակուի «Հիւսիսափայլ»ը, որ աշխարհաբարը (իմա Արեւելահայերէնը) կ'ամրացուի գրականութեամբ: Ստ. Նազարեանի և Մ. Նալբանդեանի լեզուաբանական տեսակէտները կը տարբերին: Ստ. Նազարեանը կ'ուզէ այնպիսի լեզու մը, որ ծառայէ հայ ինտելիգենցիա-

յին, իսկ Մ. Նալբանդեան կը պնդէ թէ էականը ժողովրդական կենդանի լեզուն է. ան բառեր պէտք է փոխ առնէ գրաբարէն և բարբառներէն, սակայն այս վերջինները երբեք պէտք չէ հակասեն ժողովրդական կենդանի լեզուի կանոնները, և այս կենդանի լեզուն պէտք է ամրացնել գրականութեամբ: Ս. Արսլեան, Մ. Նալբանդեան, Ստ. Նազարեան մեծապէս կրած են ուսու լեզուաբանութեան կնիքը: Ակզնական շրջաններուն, Մ. Նալբանդեան կը գործածէ ուսերէն փոխառեալ բառեր, օր. վուլկա, պոլիտիկա, ռեզուցիա, սխոլաստիկ, և վերջը կը փոխարինէ դանոնք հայերէնով = հրարուխ, քաղաքականութիւն, յեղափոխութիւն, զպրոցական բառերով:

3) Հայ նոր գրականութեան զարգացման և գրական լեզուի մշակման հարցերը 19րդ. դարուն — 1854ին՝ Գ. Երէցփոխեանց — կը հրատարակէ ուս — հայերէն բառարան մը: Ս. Արսլեան, իր գրականութեան մէջ, կը գործածէ նաև ուս բառեր. — զակա, խէա, զիրեկտոր, կլուր, ևն: Ազգուած են նոյնպէս ուս գրականութեան: Մ. Նալբանդեանը, Ռ. Պատկանեանը, Ս. Շահազիզը, մեծ վիպասան Բաֆֆին, Յովհ. Յովհաննէսեանը, Ալ. Մատուրեանը, Պ. Պոռնեանը, Դ. Աղայեանը, Նարգոսը, Մուրացանը, անուանի վիպասան Շիրվանզադէն, և ուրիշներ:

4) Հրապարակաստական և գիտամասնական գրականութիւն: — Կը խմբուի նաև հայ գրաքննադատութիւնը ուս գրաքննադատութեան օգնեցութեան տակ: Մ. Նալբանդեան ուսերէնէ փոխարինութիւններ ընելով հանդերձ, ուսերէնի նմանողութեամբ բառեր կը կազմէ. — լրագիր, շոգեշարժ, գործակալ, և այլն: «Հիւսիսափայլ»ը մեծ գիր ունի գիտական հրապարակաստական լեզուի մշակման մէջ:

Գ. — Հայոց գրական լեզուի յետագայ հարստացումն ու զարգացումը եւ ուսերէնի դերը: — Հոս մանրամասնօրէն կը քննուի Արեւելահայերէնի և Ռուսերէնի փոխարարութիւնը, հետեւեալ ստորաբաժանումներով. 1) Գրական հայերէնը սոցիալիստական ռեզուցիայի նախօրեակին, 2) Գրական հայերէնը սովետական պայմաններու մէջ, 3) Գրական հայերէնի բառային կազմը և անոր հարստացման ուղիները, 4) Գրական

հայերէնի բառակազմական հնարաւորութիւններու ընդլայնումը, 5) Հայերէնի քերականական միջոցներու և զարգացման օրինաչափութիւններու ընդլայնումը, 6) Հայոց լեզուի բառապաշարի մէջ կատարուած տեղաշարժերու արտացոլումը ուս — հայերէն բառարաններու մէջ:

1) Գրական հայերէնը սոցիալիստական ռեզուցիայի նախօրեակին: — 19րդ. դարու 90ական թուականներուն, Լինին կը մշակէ «Նեփոլուցիական» հրապարակաստական ոճ: Ստ. Շահումեան, Ս. Սպանդարեան կը պայքարին նոր գաղափարաստութեան կողքին: 1906ին, անոնք կը հրատարակեն «Կայծ» թերթը, որուն կը մասնակցին Ստ. Շահումեան, Ս. Սպանդարեան, Ա. Միկոյեան, Ա. Մոսափեան, Ա. Կարինեան, Հ. Յակոբեան:

2) Գրական հայերէնը սովետական պայմաններու մէջ: — Հեղինակը կը պնդէ այն տեսակէտը, թէ ուսերէնը կը հարստացնէ Արեւելահայերէնը, հակառակ կատարուած բոլոր ազնաւորումներուն: Հարկ է որ լեզուական բարեփոխութիւնները ունենան գիտական հիմք, փոխանակ անփաստական վերադարձներ արձանագրելու, ինչպէս 1940ի «Տերմինաբանական կոմիտէի» երկրորդ ուղղադրական բարեփոխութիւնը: Այս առթիւ՝

1) կը վերահաստատուին հայերէն այբուբէնի և գրականութեան մէջ, եւ օտարները. 2) կը վերականգնուի եւ և ոտարութեւ արտասանութիւնը բառակցքին, օր. որպէս, որովան, եղբայր, և այլն. 3) կը սահմանուի յ ձայնակապի օգտագործումը միայն ա-էն և ու-էն յետոյ, օր. նայել, հրամայել, շոյել, և այլն. 4) կը սահմանուի եւ օժանդակ բայի հաստատուն ուղղագրութիւնը, օր. եմ, ես, ե, և այլն: Այս ձևով, հեղինակը չափաւորութեամբ կը զգայ մեր ուղղադրական ծայրայեղութիւնները: Բայց, պիտի գիտել տայինք որ, բառազերջի եւ ե-ի փոխարէն անհեթեթութիւն մըն է: Հեղինակը, նոյնպէս միջազգային «տերմիններ»ի մուտքը մեր լեզուէն ներս, «հարստացում» կը նկատէ, որովհետեւ անոնք կը բղխին Պետութեան Վեդուաշինարարական սկզբունքներից: Լեզուն չի կրնար ենթարկուիլ ոչ մէկ արտաքին իշխանութեան, այլապէս ան կ'աղճատի փոխանակ «հարստանալուն» որովհետեւ լեզուն իր գոյութեան

խմաստը ունի նոյնինքն իր մէջ: Միջազգային բառերը, որոնք կը ներմուծուին Արեւելահայերէնի մէջ, շատ ճապաղ ձեռք կը կատարուին, միշտ անտեսելով անոնց հայերէն համարժէքները, և ոչ մէկ ճիգ կը թափուի գտնոնք հայացնելու, գրաբարեան, միջին հայերէնի, բարբառային և ժամանակակից Արեւմտեան և Արեւելեան կենդանի բարբառներու տարբերութեամբ օգտագործումովը: «Տերմինաբանական Կոմիտէն» և «Լեզուի Ինստիտուտը» լուրջ նկատողութեան պէտք է առնեն Ռուսերէնէն Արեւելահայերէն փոխադրուած բառերու պարագան, և քանան գտնոնք հայացնել:

3) Գրական հայերէնի բառային կազմը և նրա հարստացման ուղիները: — Հեղինակին համաձայն, «Ազգ. Միութիւնում վերցուցաւ լեզուների ասիմիլյացիայի վտանգը, և հայերէնը և միւս լեզուները հարստացան ռուսերէնի ներմուծումով»: Կը խորհնք թէ իրականութենէ հեռու է այս տեսակէտը. «ասիմիլյացիայի» վտանգը իրօք կը վերցուի, երբ իւրաքանչիւր լեզու անկաշկանդ կերպով օգտագործէ նախ իր գանձարանը, որ մեծ աղբիւր մըն է հարստացման: Հեղինակը կը շարունակէ. — «Սոցիալիստական ազգերի ժողովուրդները իրենց լեզուները ձեռնարկում են ռուսերէնի վրայ»: Կը խորհնք թէ, հոս է իրօք «ասիմիլյացիայի» վտանգը, ու պէտք է աշխատիլ ձերբազատուիլ կողագարեալ նմանութիւններից:

4) Գրական հայերէնի բառակազմական հնարաւորութիւններու ընդլայնումը: — Հեղինակը սխալ կը գտնէ պարբերական մամուլի մէջ գործածուող յաճախակի անբարեհունչ յապաւումները «որոնք դժուար մթնոնցի լինելուն զուգընթաց նաև տգեղ են, օր. ՀԱՄԼԿԵՄ = Համամիութենական Լենինեան Կոմունիստական Երիտասարդական Միութիւն, ՀԱՄԿԽ = Համամիութենական Արհեստակցական Միութեան Կեդրոնական Խորհուրդ»:

5) Հայերէնի քերականական միջոցներու և զարգացման օրինաչափութիւններու ընդլայնումը: — Արեւելահայերէնի շարահիւսական դրութիւնը զգալի փոփոխութեանց ենթարկուած է ռուսերէնի ազդեցութեամբ: «Հանդիսանալ» բայը շարաշար կը գործածուի: Կարգ մը բայեր փոխած են

նաև իրենց իմաստը, ինչպէս «ապրիլ», «ձեռնարկել»: Ռուսերէնի ազդեցութեամբ նոյնպէս, «ի» «ըստ» նախդիրները, «հետ» «վրայ» «մօտ» կապերը մասնաւոր գործածութիւններ ստացած են:

6) Հայոց լեզուի բառապաշարի մէջ կատարուած տեղաշարժերու արտացոլումը ռուս-հայերէն բառարաններու մէջ: — Հեղինակը հոս կու տայ ռուս-հայերէն բառարաններու հեղինակներուն ցանկը: — Կլէտպատրայ Սարաֆեան՝ 1788, Գ. Խաղարեան՝ նոյն թուականին, Ալամդարեան՝ 1821, Ա. Մ. Խուզարաշեան՝ 1838, Պոպով՝ 1841, Գ. Երէցփոխեան՝ 1854, Մ. Հաղբատեան՝ 1879, Ա. Յովհաննիսեան՝ 1883-1893, Կ. Յաղուբեան՝ 1891, Հ. Տէր-Աբրահամեան՝ 1898, իսկ Սովետական պայմաններում հրատարակուել են նաև մի շարք մասնագիտական բառարաններ, «Ռուս-հայերէն իրաւարանական բառարանը», «Ռուս-հայերէն ռազմական բառարանը», «Ռուս-լատին-հայ բժշկագիտական բառարանը», այս երեքը 1924ին, «Երկաթուղային տերմինների ռուս-հայերէն և հայ-ռուսերէն բառարանները»՝ 1925, «Համառօտ ռուս-հայերէն բառարան առևտրական հաշուապահական տէրմինների»՝ 1927, «Ռուս-հայերէն բառարան շինարարական կառուցուածքներու»՝ 1928, «Ռուս-հայերէն աշխատանքային բառարան»՝ 1931, «Ռուս-հայերէն նոր բառարան», Ա. Հատոր՝ 1933, Բ. Հատոր՝ 1935, «Անատոմիական տերմինաբանական բառարանը»՝ 1934, «Ներուարանական տերմինների ռուս-հայերէն բառարանը»՝ 1936, «Ռուս-հայերէն բուսաբանական տերմինների բառարանը»՝ 1941, նոյն թուին՝ «Ռուս-հայերէն համառօտ ռազմական բառարանը», «Ռուս-հայերէն դպրոցական բառարանը», «Ռուս-հայերէն բառարանը»՝ 1945, «Հայ-ռուսերէն բառարանը»՝ 1947, «Գրագրաբանային տերմինների բառարանը»՝ 1950, «Լատին-ռուս-հայերէն բժշկական բառարանը», «Ռուս-հայերէն բառարան» քառահատոր, Ա. Հատոր՝ 1954:

Դ. — Բառացանկեր եւ ամփոփում: — Գրքի վերջաւորութեան դրուած է բառացանկ մը, ուր գետեղուած են. 1) Ռուսերէնի ազդեցութեամբ կազմուած կամ իմաստափոխուած բառերը, 2) Ռուսերէնի ազդեցութեամբ կազմուած կամ իմաստա-

ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ս. ՄԻՆԱՍԻ ՄԱՏՐԱՆ ՄԷՋ

Ս. Մինասի(*) մատուռը Ս. Յակոբայ Տաճարին հնագույն մասն է: Իրականին մէջ առաջին եւ նախնական վանական եկեղեցին ան է, որուն շուրջ տակաւ առ տակաւ կերտուած է Ս. Յակոբայ Տաճարի ներկայ բարդ եւ փառաւոր կառույցը: Այս մատուռը ներկայիս կը գտնուի Մայր Տաճարի հիւսիսային կողմը, Ս. Դիսաղրի մատրան հետ կողք-կողքի, իրարմէ գտնուած հասարակաց միջնորմով մը, որ հիւստուած է Տաճարի հիւսիսային հաստ պատին մէջ: Այս մատրան սկիզբը գիտնականներ կը տանին մինչեւ Ն. դար: Այժմու մատրան ծաւալն է հարաւէն հիւսիս՝ 465 սմ. եւ արեւելքէն արեւմուտք 375 սմ., առանց հաշուելու խորութիւնը երկու փոքր կողակներուն (խորաններուն) որոնք շինուած են արեւելեան պատին մէջ եւ որոնց մէջն են մատուռի երկու պատարագի սեղանները: — Այս մատուռը այժմ կը գործածուի իբրեւ գանձարան Ս. Աթոռոյս հովուական եւ վարդապետական բազմաթիւ գաւազաններու, որոնք կը ծածկեն եկեղեցիին երեք պատերը:

Այս մատուռը արտաքին աշխարհի լոյսին նայող լուսամուտ չունի, որովհետեւ

չորս կողմէն շրջապատուած է շինութիւններով: Իսկ իր վրայ կայ Առաքելոց մատուռը: Արտաքին աշխարհի արեւէն զրրկուած ըլլալուն պատճառով ոչ միայն մշտական խաւարի մէջ է, այլ նաեւ շարունակական խոնաւ վիճակի մատնուած է: Մատուռին արեւելեան պատը, իր երկու փոքրիկ խորաններով, յախճապակիով ծածկուած է վերէն վար: Իսկ միւս երեք պատերը ծեփուած էին ճերմակ ամուր ծեփով: Այս երեք պատերուն վրայ ձգուած էին կաշիէ նկարազարդ վարագոյրներ, որոնց վրայ կախուած էին դարերու ընթացքին հաւաքուած Ս. Աթոռոյ բազմաթիւ եւ արժէքաւոր հովուական գաւազանները: Կաշիէ վարագոյրները, յատկապէս հիւսիսային պատին վրայ, խոնաւութենէ փնացած էին: Իսկ ծեփը, որ շատ հին չէր երեւեր, թէեւ շինուած էր ամրագոյն տեսակէ, բայց արդէն իսկ զանգուածովին թուլցած եւ թափուելու վրայ էր: Տարիներով եւ թերեւս դարերով այս խոնաւութեան մէջ կախուած գաւազաններու մեծ մասին յօգերն ալ փնացած կամ թուլցած էին: Անհրաժեշտ էր ուրեմն հնարաւորութեան սահմանին մէջ առաջին առնել այս քայքայիչ խոնաւութեան:

Այս նպատակը իրագործելու համար նախ «քէօհլէ» եղան տանիքի այն մասերը եւ արտաքին այն պատերը՝ որոնցմէ կը կասկածուէր որ մատուռը կը ստանայ իր խոնաւութիւնը: Ապա ներսի կողմէն վար առնուեցան բոլոր ծեփերը եւ մէջտեղ եկան

(*) Այս մատուռը կը կոչուի նաեւ Ս. Սարգիս: Անոր մէջ տարին մէկ անգամ միայն Ս. Պատարագ կը մատուցուի, այդ ալ՝ Ս. Սարգսի տօնին: Աւելի երկու պատարագի սեղաններ, որոնցմէ մին օծուած է յանուն Ս. Սարգսի, միւսը՝ յանուն Ս. Մինասի, որ Դ. դարուն ապրած եգիպտացի նահատակ մըն է:

փոխուած բառակապակցութիւնները, 3) Ռուսերէնէն և ռուսերէնի միջոցաւ հայերէնին անցած բառերը: Հոս կը հանդիպինք ռուսերէնի կաղապարով կոպիտ և ճապաղ կազմութիւններու, որոնք կը հակասեն կենդանի Արեւելահայերէնի և Արեւմտահայերէնի կանոնները: Հեղինակը այս նորիցեկ կազմութիւններուն հանդէպ կարճ բողոք մը կը յայտնէ, բայց ատրկա կեցրոնական գաղափարի մը հանգամանքը չի ստանար:

Ս. Ղ. Ղաղարեանի գիրքը իրրեւ լեզուաբանական հում նիւթ և պատմական

ատաղձ խլած է անշուշտ հեղինակէն բաւական աշխատանք և ջանք, բայց այդ հում նիւթը մշակելու տեսանկիւնը մեզի վերապահումներ կ'առնէ: Արեւելահայերէնը իրապէս կը «հարստանայ», ոչ թէ ռուսերէն կաղապարաւորով ներմուծումներով՝ որոնք կ'աղճատեն իր կառուցուածքը, այլ լայնօրէն օգտագործելով գրաբարի, միջին հայերէնի, քարաոսկերու և ժամանակակից Արեւելահայերէնի և Արեւմտահայերէնի կենդանի կանոնները:

ԱՆՈՒՇՈՒԱՆ ՎՐԴ. ԶՂԱՍԵՆԵՆ